

*In quo iudicio iudicaveritis, iudicabimini*¹

¹ „Cu judecata cu care judecați, cu acea judecată veți fi și voi judecați” (Matei, 27, 2), apud E. Munteanu et alii, *op. cit.*, p. 125.

CONTROVERSATA LIBERTAS EST NATURALIS FACULTAS A LUI FLORENTINUS ÎN HERMENEUTICA ȘCOLII DREPTULUI ORGANIC²

Valerius M. Ciucă³

Motto: *Age, libertate Decembri utere!*⁴

PRIMUM DIVIDAM

Vom porni, în considerațiunile noastre, de la analiza textului juridic definitoriu pentru libertate, așa cum a fost el conceput de jurisprudentul Florentinus. Este un text care a declanșat numeroase controverse în literatura romanistă și continuă să incite spiritele datorită aparentului curaj civic exprimat prin frusta teză filosofică pe care o conține (*libertas est naturalis facultas*). Mulți gânditori nu o asimilează definiției juridice a libertății decât ca rod al interpolațiunilor compilatorilor justinieni.⁵

Lectura

*Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut jure prohibetur.*⁶

"Libertatea, care dă nume de liber acelor care se bucură de ea, este o facultate naturală conform căreia cineva poate făptui ceea ce dorește, în limitele impuse de violență sau de lege".

*Servitus est constitutio juris gentium qua vis alieno domino subijcitur contra naturam.*⁷

"Sclavia este o instituție de dreptul ginților conform căreia cineva este supus, contra naturii, unei puteri străine".

Summa (rezumatul textului)

² Această lucrare a fost prezentată în cadrul Societății Române de Studii Clasice, Filiala Iași, în anul 2005, postată pe site-ul Cercului de hermeneutică juridică "Școala dreptului organic" al Facultății de Drept a Universității "Alexandru Ioan Cuza" din Iași (<http://www.hermeneutica-dreptului.uv.ro>) și inclusă, în *addendum*, ca aplicație hermeneutică, în volumul *Lecții introductive de hermeneutică juridică – Syllabus* -, autor, Valerius M. Ciucă, Ed. Axis, Iași, 2005, pp. 201-227.

³ Opiniile exprimate în acest text nu angajează decât pe autor, cu titlu personal.

⁴ „Hai, bucură-te de libertatea lui decembrie!” (Quintus Flaccus Horatius, *Satyre, Liber secundus, Titulus septimus*, 5); în timpul Saturnaliilor, sărbători închinată zeului Saturn, în luna decembrie, timp de trei zile stăpânii și sclavii își schimbau rolurile în mod ritualic; cf. Eugen Munteanu, Lucia-Gabriela Munteanu, *Aeterna Latinitas. Mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină*, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 19.

⁵ A se vedea, în acest sens, Mihai Vasile Jakotă, *Dreptul roman*, Vol. I, Editura Fundației „Chemarea”, Iași, 1993, p. 155.

⁶ Florentinus, în *Institutiones, Liber primus, Titulus tertius, De jure personarum, §1, Definitio libertatis*.

⁷ Ibidem.

Libertas est naturalis facultas.

Libertatea este o facultate naturală.

Servitus est contra naturam.

Sclavia este contra naturii.

SECUNDUM PONAM CASUM

Vom începe, în cele ce urmează, tratarea hermeneutică propriu-zisă printr-o cazuistică eidetică. Să presupunem, aşadar, că Primus, născut în Dacia, a fost transformat în sclav public în urma unui conflict militar în care a căzut prizonier. Ulterior, a fost înstrăinat printr-o vânzare publică, Secundus, cetăţean roman, în calitate de cumpărător, devenind proprietarul acestuia. Secundus însă, devenind prodig, îi permite sclavului să călătorească liber în provinciile imperiului roman și timp de douăzeci de ani manifestă dezinteres față de soarta sclavului cumpărat. Primus, în acest timp, revenit în Dacia, își reia ocupațiile avute anterior căderii în prizonierat și este reputat a exercita ca om liber statutul de provincial, trăind o libertate factice (*de facto*). *De jure*, firește, a continuat în cele două decenii să fie un *servus*. Iată, prevala logica libertății prin *usucapio libertatis*, ce era operantă.

Ne întrebăm, finalmente, ce statut juridic va învinge după normele "sclavagiste" romane? Cel de sclav, formal, sau acela de om liber, substanțial? Cel rezultând din dreptul imprescriptibil de proprietate al stăpânului roman, sau acela din *quasi-usucapiunea libertății*, de 20 de ani, dat fiind jurisdicțiile provinciale diferite sub care s-au aflat *dominus* și *servus* în cei 20 de ani? Ce filosofie este dominantă în această plină Epocă Clasică romană din secolul al II-lea d.Cr. (în care a trăit Florentinus), filosofia aservirii necondiționate, ori, *bien au contraire*, aceea libertariană, a umanismului natural tradusă prin egalitatea oamenilor în fața Creatorului?

TERTIUM HISTORIA REGULAE EXPLORABO

În această a treia treaptă hermeneutică, voi încerca să surprind câteva momente ale axei verticale a comparațiilor noastre analitice, aceea istorică, pentru a observa eventuale e(in)voluții ale regulei de drept exprimate de definiția florentină.

Începuturile istorice ale Romei sunt independente de perniciosul fenomen al sclaviei⁸. De fapt, sclavia nu este o instituție juridică de sorginte romană. Fiind una gentilică, aparține, cu puține excepții, Antichității.⁹ Orașul întemeiat de legendarul Romulus era un simplu castru militar. În această așezare militară de secol VIII î.Cr., precum în localitățile din întregul bazin mediteranean, consuetudinea cerea uciderea prizonierului de război, nu capturarea sa. Era o normă comună, de *jus gentium*, acceptată și de *jus pontificium* sau de *leges regis*. *Captivitas* nu fusese asimilată în *mos majorum* roman iar libertatea, ca excludere a proprietății, stăpânirii (*dominium*)¹⁰ asupra unui om era un dat natural al existenței sociale.

⁸ În sens contrar, a se vedea Teodor Sâmbrian, *Drept roman. Principii, instituții și texte celebre*, Casa de editură și presă „Șansa” S.R.L., București, 1994, p. 56, respectiv, *Drept roman*, Editura Helios, Craiova, 2001, p. 61.

⁹ În acest sens, a se vedea C. Stoicescu, *Curs elementar de drept roman*, București, 1931, p. 69, apud Dan Oancea, *Drept roman*, Casa de editură și presă „Șansa” S.R.L., București, 1998, p. 107.

¹⁰ A se vedea, în acest sens, Edouard Cuq, *Manuel des institutions juridiques des Romains*, Librairie Plon et Librairie Générale de Droit et Jurisprudence, Paris, 1928, p. 78.

Mai profitabile pentru comunitatea romană patriarhală, aservirile și comerțul cu sclavi (din rândul, mai cu seamă, al celor capturați în numeroasele conflicte militare) vor fi cunoscute abia în perioadele marcant agrare și, mai ales, negustorești ale secolelor VII și VI î.Cr. în cuprinsul Epocii Străvechi când erau transformați în sclavi și străinii veniți la Roma¹¹ până ca acest principiu să fie atenuat prin protecția asigurată de cetățenii romani prin intermediul instituțiilor denumite *hospitium* și *clientella*¹².

O parte însemnată din ființă era pierdută o dată cu pierderea libertății. Urma reificarea individului, transformarea lui în marfă. Sclavul devenea *res* printre *rei*, dar nu în sens absolut; mai degrabă, putem vorbi de trecerea într-un statut uman inferior, lipsit de protecția socială a indivizilor liberi (un sclav printre animalele domestice și celelalte bunuri ale stăpânului, dar mai important decât toate acestea).¹³

Mai târziu, cetățenia romană era de neconceput în lipsa libertății. Pierderea libertății de către cetățeanul roman însemna moartea civilă a acestuia, o impuritate insuportabilă de către cetate, de parcă ar fi devenit altă ființă, stranie pentru cetate. Părea că romanul neliber se metamorfozează, transformându-se într-o ființă protejată doar de universalul *jus naturale*, sau de internaționalul *jus gentium*, nu de dreptul cetății, *jus Quiritium* sau *jus civile*. *Status civitatis* a început să apară, în ideologia sclavagistă¹⁴ proprie începutului Principatului, după numeroasele războaie ale Romei care-au determinat o afluență neobișnuită de străini aserviți, ca un veritabil pandant al sclaviei. Asimilarea condiției de sclav celei de străin devenise practic un silogism, pe când cetățenia apărea ca probă supremă a libertății.

Pierderea libertății se profilează încă din zorii Romei secolului al VIII-lea î.Cr. ca o punițiune comparabilă cu moartea. Prin aceasta, indirect, era sublimată valoarea libertății. Lipsesc mărturiile gândirii romane în acest sens, în perioada de referință, dar apărarea lui *status civitatis* cu palisadele libertății, ca precondiție esențială, nu poate decât asta să însemneze: sub amprenta influențelor Antichității grecești, credința în libertate ca dat ontologic era vădită și la Roma.

În fapt, deseori moartea fizică era preferabilă celei civile. Expierea păcatului pierderii libertății era mai facilă prin ardere voluntară pe rug, decât prin abandonarea unei jumătăți a propriei ființe (abandonarea sufletului liber), chiar dacă libertatea la antici era apreciată doar în dimensiunea ei socială, nu individuală, ei considerând perfect compatibilă această libertate colectivă cu „subordonarea completă a individului față de autoritatea ansamblului social”¹⁵; o autoritate pe care, sub forma „Stat și Legi”, scrise cu litere capitale, Socrate le personalizează în dialogul său cu Criton ce-l instigă să evadeze pentru a scăpa de executarea unei pedepse capitale nedrepte; viziunea socratică, profund paternalistă, transformă statul în stăpân, în *pater* infailibil și oamenii liberi în sclavi, obedienți necondiționați ai acestuia.¹⁶ Chiar și așa, sublim ne vorbește

¹¹ Marcus Tullius Cicero, *Pro Cecina*, Liber XXXIII, Titulus XCVI.

¹² *Digestorum seu Pandectarum*, Liber XLIX, Titulus XV, 5.2., apud Jean Gaudemet, *Institutions de l'Antiquité*, Paris, 1976, p. 367, cf. Emil Molcuț, Dan Oancea, *Drept roman*, Casa de editură și presă „Șansa” S.R.L., București, 1993, p. 87.

¹³ A se vedea, în acest sens, Philippe Ariès și Georges Duby, coordonatori, *Istoria vieții private de la Imperiul roman la anul o mie*, Vol. I, Traducere de Ion Herdan, Editura Meridiane, București, 1994, pp. 59 sqq.

¹⁴ A se vedea, în acest sens, Yvon Thébert, „Sclavul”, în Andreea Giardina, *Omul roman*, Traducere de Dragoș Cojocaru, Ed. Polirom, Iași, 2001, p. 153.

¹⁵ În acest sens, a se vedea Benjamin Constant, *Despre libertate la antici și la moderni*, Traducere de Corina Dimitriu, Studiu introductiv de Anton Carpinski, Institutul European, Iași, 1996, p. 5.

¹⁶ Platon, *Criton*, în *Dialoguri*, Traducere de Ștefan Bezdechi, Ediție îngrijită de Vasile Pârvan, Ed. Cultura Națională, București, 1922 și Ediția îngrijită de N. Râmbu, Ed. Agora, Iași, 1993, p. 25: „Închipuie-ți în clipa când am fi gata să evadăm de aici ... ar veni Legile și Statul și oprindu-se în fața noastră, ne-ar pune întebarea asta...«-Bine. Dar după ce te-ai născut, și-ai căpătat creștere și educație, poți să pretinzi că nu erai al nostru, vlăstar din noi, sclavul nostru și tu și părinții tăi, cu străbunii lor? Și dacă e așa, crezi tu oare că ai aceleași drepturi față de noi

Euripide despre această preferință pentru moartea fizică printr-un *autodafe avant la lettre* în *Troienele*:

"Ah, de arde-năuntru a faclei
Văpaie? Pun foc sau ce fac
Troienele pe cale de-a fi duse
Din țara lui Argos? Vrând să moară
Și-aruncă-n flăcări trupul? Da, cu greu
Un suflet liber, în împrejurări
De acest fel¹⁷, poate să-ndure răul."¹⁸

În vederea eludării consecințelor captivității, Cornelius Sulla a creat, prin *Lex Cornelia de captivis*, din anul 80 î.Cr., o ficțiune juridică (*fictio legis Corneliae*), în baza căreia cetățeanul roman întors din captivitate era considerat liber și ingenuu, de parcă n-ar fi fost niciodată sclav, cu dubla condiție: a necapitulării în război (romanii disprețuind lașitatea) și lipsei intenției de reîntoarcere la inamic (romanii neagreînd dubla cetățenie)¹⁹. Acest drept de reîntoarcere din captivitate (*jus postliminium*), fie la Roma, fie într-o cetate confederată sau într-un stat aliat Romei, dădea substanță ficțiunii după care exercițiul drepturilor, fie ele personale, fie reale, n-ar fi fost întrerupt de nefasta pierdere a libertății în timpul prizonieratului. Spiritul realist al dreptului roman a făcut să fie recunoscute, totuși, două importante limite pentru aplicarea acestei *fictio legis Corneliae*. Este vorba de *matrimonio* și *possessio*. Intervenind moartea civilă odată cu căderea în prizonierat, captivul roman pierdea *matrimonium*-ul. Pe cale de consecință, soția sa putea să se recăsătorească și să aibă noi progenituri din căsătoria subsecventă. La întoarcerea soțului din captivitate, căsătoria subsecventă era preferată, chiar dacă *jus postliminium* dezavua consecințele pierderii temporare a libertății. Această rațiune juridică este păstrată și în reglementările civile românești și europene moderne. De asemenea, posesorul de bună credință ce-a uzucapat bunurile captivului era preferat acestuia din urmă, ca efect al valorii deosebite pe care romanii o acordau exercițiului factive al dreptului, exercițiu conjugat cu *bona fides*.

Al doilea izvor al sclaviei, în ordine cronologică, dar aflat pe primul loc în registru

ca și noi față de tine și că ai dreptul să ne faci și tu nouă, orice ți-am făcut noi ție? Va să zică, față de tatăl tău și de stăpânul tău - dacă-l aveai - n-aveai drepturi ca de la egal la egal; și nu puteai să-i faci ceea ce-ți făcea el, nici să-i răspunzi când te ocăra, nici să-l bați când te lovea și așa mai departe; și față de țara ta și de legile tale, să-ți fie îngăduite toate acestea? Astfel, când noi vrem să te dăm pieirii fiindcă așa socotim că-i drept, pretinzi să-ți fie și ție cu puțință, pe noi, legile și țara ta? Și când faci astfel de faptă, să mai și poți spune că e drept ceea ce faci tu, în calitatea ta de om ce năzuiește totdeauna la virtute? Oare până într-atât te-a rătăcit înțelepciunea ta, încât te-a făcut să uiți că mai presus decât tatăl tău și mama ta și străbunii tăi e patria, și că ea e mai venerabilă și mai sfântă și mai de preț, și în fața zeilor și în fața oamenilor cumiți? (Nu știi) că trebuie să o cinstești, să cauți a-i intra în voie când e supărată și a-i face pe plac mai mult decât tatălui tău, și că ești dator s-o ascuți, să faci tot ce ți-o porunci, și să rabzi fără murmur orice ți-ar ordona? Ai uitat că, chiar dacă te-ar osândi să fii lovit ori pus în lanțuri, sau te-ar trimite la război să te expui la răni și la moarte, trebuie să te supui la toate, căci așa e drept, și nu trebuie nici să te dai la o parte, nici să te dosești, și nici să dezertezi, ci și în război, și la tribunal, și peste tot, să faci ce ți-o porunci Statul și patria, sau s-o faci să-și schimbe părerea, prin mijloace pe care ți le dă legea? Căci dacă violența față de tatăl și maica ta e o crimă, nu e oare această crimă nespun mai mare când e îndreptată împotriva patriei?» Ce vom răspunde la aceste vorbe, Criton, vom da dreptate Legilor, sau nu?»

¹⁷ Poetul se referă la căderea Troiei în mâinile grecilor și, în mod explicit, la aservirea femeilor de seamă (Hecuba, Casandra, Andromaca etc.), din Troia diferitelor căpetenii ale armatelor cetăților grecești învingătoare.

¹⁸ Euripide, *Troienele* (415 î.Cr.), Thalthybiu în dialog cu Hecuba.

¹⁹ Pomponius, *Digestorum sev Pandectarum, Liber XLIX, Titulus XV, 51*, apud Vl. Hanga, *Drept privat roman*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 167.

sociologic, a fost nașterea din părinți sclavi. În Institulele²⁰ sale, Justinian reproduce regula din Epoca Clasică, aceea conform căreia copiii născuți de o sclavă moștenesc această stare independent de eventuala condiție de om liber a tatălui natural. Prin această regulă erau apărate două valori sociale: pe de o parte, era asigurat cel mai important izvor, sub aspect sociologic, al sclavagismului care devenise, încă din zorii Epocii Clasice, un fenomen citadin curent; pe de altă parte, era protejată, indirect, instituția căsătoriei, în cadrul căreia, o condiție fundamentală, de fond precum *jus connubii* era incompatibilă cu statutul de sclav. Această reglementare a cunoscut o excepție sub forma favorii de libertate (*favor libertatis*) doar în privința copilului conceput de o femeie care în perioada gestației a cunoscut chiar și pentru o scurtă durată statutul de om liber.

Al treilea cuprinzător izvor al sclaviei conține o întreagă serie de norme de *jus Quiritium* care acoperă o plajă diversificată de surse particulare. Astfel: conform *Lex duodecim tabularum*, *Tabula tertia*, §9, debitorul insolubil putea fi vândut ca sclav, *trans Tiberim* (pentru menținerea caracterului lustrat al orașului precum în cazul înmormântărilor sau incinerărilor - *Tabula X*), de către creditor, după epuizarea celor 60 de zile de reținere în *carcere privato* (în *ergastulum*-ul creditorului) și cu condiția de neprezentare a vreunui răscumpărător (*vindex*) al datoriei; autoînstrăinările, ca surse de servitute erau permise la Roma dacă cei ce se puneau la dispoziția cumpărătorilor împliniseră vârsta de 20 de ani (*quinque annis*); autoînstrăinarea fraduloasă cu complicitatea unei terțe persoane, prin *consilia fraudis* în vederea împărțirii prețului astfel obținut (*pretii participandi causa*)²¹ și a intentării, ulterior, împotriva cumpărătorului de bună-credință înșelat, a unei *actio in vindicatio pro libertate*, caz în care aservirea față de cumpărător avea rolul de punițiune a autoînstrăinării dolosive; înstrăinarea, pentru motiv de pauperitate, de către *pater familias*, a lui *filius* (L.XII.t, T.IV,2), *uxor cum manu* sau a altei persoane aflată sub puterea lui pater era, așijderea, permisă; prin *senatus-consultul Claudian*, s-a statuat că amanta neconformistă a sclavului, somată de trei ori de către stăpânul acestuia din urmă să întrerupă relația cu el, devenea *ipso facto* sclava stăpânului amantului ei; această dispoziție a fost abrogată de Justinian; tot Justinian desființează aservirea față de stat (*servi publici*) a celor condamnați la pedepse infamante (acele pedepse însoțite de aplicarea unui *stigmatum*, precum în *metallum* și *ad bestias*); Justinian a păstrat, însă, *actio de revocatio in servitutem propter ingratitudinem* creată de împăratul Valerius Flavius Constantinus față de libertul care nu-și onora obligațiile rezultând din *jura patronatus* față de patronul său actual, fostul stăpân, obligații asumate prin *jus jurandum liberti* (contractul-jurământ al libertului sancționat de lege).

QUARTUM COMPARABO

Normele juridice romane care sancționau proprietatea cetățenilor romani asupra altor indivizi cărora le era abolită libertatea din perspectivă juridică, în sensul că aceștia din urmă erau dezavuați de drepturile politice și civile pe care Roma le recunoștea oamenilor liberi nu erau, în cele patru epoci de dezvoltare a dreptului roman, singulare. Norme juridice quasi-asemănătoare întâlnim și în alte civilizații ale Antichității.

Cetatea Atenei, cu doar 40000 de cetățeni din cei 500000 de locuitori în plin secol al lui Pericle, cunoștea sclavia ca stare socială inferioară încă din perioada străveche, a dominației eupatrizilor, înainte de adoptarea legilor lui Dracon și ale lui Solon. Muncile manuale, disprețuite de cetățenii atenieni, erau lăsate pe seama sclavilor, a sclavilor eliberați (liberți) și a

²⁰ Justinian, *Institutionum seu Elementorum, Liber primus, Titulus tertius, Quibus modis servi constituuntur*, §4: *Servi autem aut nascuntur aut fiunt* (sclavii sau se nasc sau devin); *nascuntur ex ancillis nostris* (se nasc sclavi când descind din slavele noastre).

²¹ A se vedea, în acest fel, Mihail Vasile Jakotă, Gheorghe Piticari, *Drept privat roman*, Univ. „Al.I.Cuza” Iași, 1987, p. 164.

metecilor (peregrini, străini lipsiți de drepturi politice și civile proprii cetățenilor). Sursele sclaviei erau diferențiate de la epocă la epocă. Finele secolului lui Pericle contabilizează în jur de 300.000 sclavi în întreaga Atică. Sursa majoră a a păturii servile era aceea a captivității în războaie (de nu va fi fost însoțită de vreo răscumpărare), urmată de comerțul înfloritor cu indivizi „reificați”, considerați a fi lucruri, unelte vorbitoare, „oameni-picioare” (*andrapodon*) cu tendința de-a fi asimilați patrupedelor (*tetrapoda*) sau veșnic copii (*pais*) ce pot primi întreaga viață corecții fizice, după spusele lui Aristofan,²² aparținând diverselor etnii, altele decât cea elenă; grecii nu agreau aservirea compatrioților lor dintr-un sentiment de dispreț față de această instituție care nu putea fi acceptată decât pe seama "barbarilor". În rândul sclavilor eleni nu puteau să se afle decât cei condamnați pentru delict grave, infamante, precum crimele ori cei găsiți vinovați de concușiune neurmată de acoperirea sumelor delapidate din pricina falimentului²³. Constituția adoptată sub arhontatul lui Pythodoros, în vigoare și în timpul vieții lui Aristotel menținea sclavii publici (muncile penibile, precum ecarisajul, fiindu-le lor rezervate) iar cei care nu intrau în rândul efebilor (tineri de 18 ani care erau înscriși la controlul decisiv, asemănător cu un examen de admitere, pentru dobândirea cetățeniei și pentru o pregătire specială de ordin fizic, militar, intelectual și religios), neputând dovedi în fața Adunării poporului sau, în apel, în fața Tribunalului poporului, că ambii părinți fuseseră cetățeni atenieni în momentul nașterii lor, erau înstrăinați de stat ca sclavi.²⁴

Chiar dacă a fost primul stat european dotat încă din secolul IX î.Cr. cu o constituție (faimoasa Constituție a lui Lykurgos) care-a consacrat pentru întâia oară instituția cetățeniei, Sparta a adoptat un sclavagism de masă transformând întregul popor hoplit în populație servilă. Această situație a durat până în anul 371 î.Cr. când Lacedemonia a fost înfrântă în războiul cu Teba. Tebanii au fost eliberatorii poporului hoplit care a început abia atunci să se organizeze liber în cetatea miceniană.

În Dacia, sclavia se instalează odată cu destrămarea orânduirii gentilece, dar fără a deveni un fenomen socio-juridic dominant nici măcar în perioada de maximă înflorire a economiei sclavagiste la Roma (sec. II d.Cr.). Mai multe surse istorice (Menandru, Terentius, Plaut, Strabo, Suidas) amintesc despre prezența destul de numeroasă a sclavilor geți la Atena, ceea ce demonstrează existența unui comerț cu sclavi provenind din rândul debitorilor insolvari (unii autori²⁵ compară acest fenomen cu cel determinat de *Lex XII Tabularum, Liber tertius, §§ 1-4*, în sensul că *insolvens*, om liber roman, nu putea fi aservit decât în afara cetății). Și în Dacia, sursa originară cea mai importantă a sclaviei consta în prinderea prizonierilor în război. Puteau fi, însă, aserviți și copiii liberi înstrăinați pentru motive de pauperitate.

Egiptul antic ne oferă mărturiile celei mai vechi instituții sclavagiste. Chiar civilizațiile predinastice ale tasienilor, badarienilor și amratienilor din Nubia anterioară, în perimetrul mileniilor V-IV î.Cr. ajunseseră pe o treaptă de dezvoltare suficientă care să permită apariția și dezvoltarea sclaviei.²⁶ Precum în Grecia, însă, Egiptul antic, nu doar în timpul primelor dinastii ci și mai târziu, nu cunoștea o expansiune a sclaviei în agricultură. Pe prizonierii de război, pe cei condamnați la pedepse infamante, pentru delict capitale, ori pe cei recalitanți "furioși" din pricina acuzelor neîntemeiate, îi întâlnim, ca servi, mai cu seamă în activitățile industriale grele

²² Aristofan, *Viespile*, apud Giuseppe Campiano, „Pentru a deveni om”, în Jean-Pierre Vernant, *Omul grec*, Traducere de Doina Jela, Ed. Polirom, Iași, 2001, pp. 85-86.

²³ A se vedea, în acest sens, Will și Ariel Durant, *Civilizații istorisite. Viața în Grecia antică*, vol. II, Ediție îngrijită de Cristina Ștefănescu, Ed. Prietenii Cărții, București, 2002, p. 60.

²⁴ În acest sens, a se vedea Aristotel, *Statul atenian*, Traducere de Ștefan Bezdechi, Editura „Agora” S.R.L., Iași, 1992, pp. 63-64.

²⁵ Vl. Hanga, „Dreptul geto-dac” în I. Ceterchi (coordonator) et alii, *Istoria dreptului românesc*, Ed. Academiei, București, 1980, p. 32.

²⁶ A se vedea, în acest sens, Henri Decugis, *Les étapes du droit des origines à nos jours* (suite), Librairie du recueil Sirey, Paris, 1943, p. 32.

(munci în minele metalifere, în unele manufacturi) sau în prestarea de servicii gratuite la dispoziția celor bogați (transporturi, servicii domestice etc.). La mijlocul secolului I î.Cr., Diodor din Sicilia încă le plângea condiția servilă în acești termeni:

*Regii Egiptului adună la un loc condamnații de drept comun, prizonierii de război și nenorociții care, întărâtați de acuzații neîntemeiate, s-au lăsat pradă furiei și au fost azvârliți, din această pricină în ocnă. Îi trimit, singuri sau cu familiile lor, să muncească în minele de aur, în parte cu scopul de a pedepsi... niște răufăcători condamnați pe bună dreptate, în parte pentru a-și însuși marile venituri rezultate din munca lor... Acești muncitori nu-și pot purta singuri de grijă, n-au nici măcar o pânză să-și acopere goliciunea, așa că nu-i om să nu le plângă de milă; bolnavii, răniții, bătrânii sau femeile nu trebuie să se aștepte la nici o cruțare sau îndurare; loviturile pe care le primesc îi silesc să rămână înlănțuiți, la muncă, până ce mor sleiți de puteri, în captivitate. Astfel, pentru acești nenorociți viitorul este și mai cumplit decât prezentul, iar ei își doresc să moară mai degrabă decât să trăiască așa!*²⁷

În Mesopotamia, între domnia lui Hammurabi, vestitul codificator akkado-babilonian (Codul său sancționa draconic tănuirea sclavului fugar), în prima parte a mileniului al II-lea î.Cr. și aceea a lui Nabonide, ultimul rege al Babilonului (înving de perșii lui Cyrus -eliberatorul evreilor aserviți de Nabucodonosor al II-lea-, în anul 539 î.Cr.), instituția sclaviei era nu doar cunoscută, ci și intens folosită chiar în profitul regatului, în mari lucrări de interes public; în acest sens, munca servilă și rezultatele ei pot fi și astăzi apreciate dacă avem în vedere că numeroase canale de irigații și *shadouf*-urile aferente (sisteme de ridicare a apei la nivelul canalului, bazate pe vase mari atașate la o cumpănă) dintre Tigru și Eufrat construite încă din timpul regelui Nabuchodonosor I (1129-1106 î.Cr.) sunt și azi exploatare. Munca servilă, prin excelență manuală și chiar domestică, fundament al multor civilizații antice, reprezenta prima forță economică a Babilonului în epoca în care Roma cunoștea apogeul regalității autohtone, de tip rustic, cu o slabă reprezentare a sclaviei. La căderea Babilonului, numărul sclavilor (proveniți, originar, din capturile de război, dar care s-au înmulțit după o rată demografică net superioară celei a oamenilor liberi) era mult mai ridicat decât al oamenilor liberi. Spun, unii autori: „La temelie societății babiloniene forfotea, ca un râu subteran (un Alpheus pornind din Arcadia, am zice noi...) ce crește neconținut, o uriașă masă de sclavi”²⁸

În Iudeea, reîntemeiată după anul 539 î.Chr., după încetarea exilului babilonian prin eliberarea iudeilor de către Cyrus, regele perșilor, sclavia era o parte componentă a organizării vieții patriarhale. Ca și la Roma, sclavul era un *famulus* alături de soția celui mai în vârstă pater, fiii necăsătoriți sau căsătoriți, cu progeniturile acestora din urmă, ca formă completă a unui microorganism socio-economic și politic fundamental pentru societatea iudaică. Soția lui pater administra munca sclavelor domestice iar șeful familiei o administra pe aceea a sclavilor ce proveneau din rândul celor capturați în conflictele armate, al debitorilor insolabili (sau al copiilor acestora din urmă, dacă i-ar fi abandonat noxal în locul lor, posibilitate abolită târziu, în anii pământeni ai lui Iisus Christos) și dintre condamnații la pedepse grave. Spre deosebire de dreptul roman, cel iudaic nu prevedea *jus vitae necisque*. Apoi, Israelul recunoștea, în mod original, un *jubileum*, o sărbătoare o dată la cincizeci de ani, când erau eliberați toți sclavii, pe lângă cei doar de etnie evreiască eliberați, grație unei prescripții supletive, din șapte în șapte ani.²⁹

Palatul imperial și marile monumente din Persepolis, a căror construcție a început sub domniile lui Cyrus și Darius I, în sec. VI î.Cr. și a continuat vreme de peste două secole au fost realizate de sclavi. În toate cele 20 de satrapii ale Imperiului Persan, de fapt, sclavia era

²⁷ Diodor din Sicilia, *Istorie*, apud Will și Ariel Durant, op.cit., vol. I, *Moștenirea noastră orientală*, p. 209.

²⁸ A se vedea, în acest sens, Will și Ariel Durant, op.cit., vol. I, p. 292.

²⁹ Vechiul Testament, Deuteronomul (A doua Lege) sau a cincea Carte a lui Moise, 15, 12: „Dacă unul dintre frații tăi evrei, bărbat sau femeie, ți s-a vândut ție, să-ți slujească șase ani; dar în anul al șaptelea să-i dai drumul de la tine și să fie liber”; apud Will și Ariel Durant, op. cit., vol. II, p. 51.

cunoscută. Ca o ironie a sorții, însuși regele Darius al III-lea, în cadrul tratatelor de pace purtate cu învingătorul Alexandru Macedon, a oferit 10000 de talanți pentru răscumpărarea a două fiice, a mamei și a uneia dintre soții ce deveniseră sclavele lui Alexandru în urma capturării lor. Propunerea a fost respinsă; când deja stăpânești totul, nu mai negociezi amănunțele.

În India timpurilor vedice, în plină perioadă a omnipotenței patriarhale, se practica vânzarea ca sclavi a soțiilor (regimul matrimonial era poligamic) și a copiilor sau îndepărtarea lor din castă ca formă de punițiune. În timpul domniei regelui Chandragupta Maurya eliberatorul, la finele secolului al IV-lea î.Cr., după ce Macedonia își pierduse orice putere politică asupra Indiei (ce fusese cu puțin timp în urmă supusă de Alexandru cel Mare, dar care, revenindu-și, a cunoscut apogeul prosperității, devenind proverbială datorită bogățiilor ei fabuloase), Megastene, un trimis al regelui sirian Seleucus Nicanor, se arăta uluit de faptul că India nu cunoaște instituția sclaviei și găsea justă împărțirea pe caste, după ocupații, a societății care, astfel, prin oamenii ei liberi, este o societate fericită. „Este curios, spune Arian, faptul că toți locuitorii sunt oameni liberi și că nici un indian nu este sclav”.³⁰ În India dinastiei Gupta, un paria nu era un sclav; era doar un membru liber al unei caste inferioare.

Când Roma și Atena cunoșteau apogeul sclavagismului, China confucianistă și postconfucianistă se afla în plină epocă feudală iar munca servilă avea doar conotație punitivistă. Milioane de opozanți ai împăratului Shi Huang Di (cuceritorul formațiunilor statale chinezești și unificatorul acestora; 230-220 î.Cr.) fuseseră, ca sclavi publici, concentrați la continuarea ridicării și consolidării Marelui Zid. Dar, după câteva secole, în primii ani ai erei creștine, reformistul împărat Wang Mang a abolit sclavia, a naționalizat terenurile agricole și a desființat marea proprietate funciară. Locuitorii Chinei erau liberi și, mai mult decât cei din India, n-au fost asimilați de caste.

Și în Japonia primitivă (între secolele VII-I î.Cr.), deși organizarea socială era una de tip tribalo-feudal (marcată de coexistența șefilor de trib și a baronilor latifundiari)³¹ este consemnată o însemnată sumă de sclavi. Izvoarele sclaviei japoneze se rezumă la capturile de război și la punițiunea specifică pentru gravele delictе.

În sfârșit, dreptul musulman a recunoscut de la început instituția sclaviei, dar aceasta a fost reglementată pornind de la principiul din Coran, acela după care „fiecare trebuie să se comporte omeneste”³² față de sclavi și de membrii familiilor servile. Regimul juridic al sclavilor musulmani a fost unul dintre cele mai ușoare și tolerant iar adoptarea mahomedanismului avea drept consecință lustrarea originii servile.

QUINTUM COLLIGAM

Littera (analiza literală)

Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut jure prohibetur.

Pe de o parte, sub aspectul interpretării literale, gramaticale, *naturalis facultas* nu are, în text, aparența unei adăugiri. În absența acestei expresii, textul ar prezenta un avatar: lipsa unui atribut esențial al libertății care să justifice posibilitățile și întinderea libertății. *Et libertas quidem*

³⁰ Megastene, apud Will și Ariel Durant, op.cit., vol. II, p. 174.

³¹ Will și Ariel Durant, op. cit., vol. III, p. 235.

³² Simion Bărnuțiu, *Dereptulu naturale privatu*, Tiparul Tribunei Române, Iași, 1868, p. 155.

(*ex qua etiam liberi vocantur*) est (...) *ejus, quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut jure prohibetur.*

Pe de altă parte, expresia „*contra naturii*” era una uzitată în Epoca Clasică în grila de concepte ale filosofiei stoice. De exemplu, referindu-se la vrăjmășia oamenilor, Marcus Aurelius găsește că și aceasta este „*contra naturii*”.³³

Sententia (contextualizarea pluridisciplinară)

1. Registrul nomotetic roman al sclaviei (statutul juridic al sclavului în epoca lui Florentinus)

În Epoca Veche romană, sclavul, considerat a fi un simplu *res*, o simplă ființă reificată, precum un animal domestic (*instrumentum vocale sive animalium vocale*), nu avea drepturi. Era doar obiect al drepturilor exorbitante ale lui *pater familias*:

- *jus vitae necisque*;
- *jus verberandi*;
- *jus noxae deditiois*;
- *jus utendi ac fruendi*;
- *jus vendendi*.

Fiind lipsiți de *justae nuptiae*, sclavii nu puteau avea o familie iar uniunile servile, contuberniile, fiind recunoscute doar *de facto*, nu dădeau naștere la drepturi matrimoniale, personale sau succesoriale. Doar prohibiția incestului sugera o indirectă asimilare a sclavilor oamenilor liberi, prin forța exigențelor morale naturale.

În plină Epocă Clasică, în secolul al II-lea, care este și perioada noastră de referință, Florentinus a cunoscut, direct, o situație juridică, formală, a sclavilor mult ameliorată. Astfel:

- *Lex Petronia*, în sec. I d.Chr.³⁴ interzicea folosirea sclavilor inocenți (nevinovați de comiterea delictelor grave) la luptele din circ cu fiarele sălbatice;

- printr-un edict imperial, împăratul Claudius (41-54 d.Chr.) dezproprietărea stăpânii care îi abandonau pe sclavii infirmi, bătrâni sau bolnavi (pe insula lui Esculap) iar aceștia din urmă dobândeau chiar cetățenia romană,³⁵

³³ Marcus Aurelius, *Către sine însuși*, Studiu introductiv de Vasile Pârvan, Traducere din grecește de Ștefan Bezdechi, Cu o prefață de E. Bezdechi, Editura Vestala, București, 1999, p. 47: „De aceea, vrăjmășia oamenilor între ei este *contra naturii*, ori a simți în sine voie rea sau repulsiune este un fel de vrăjmășie.”

³⁴ Data adoptării legii este obiect de controverse științifice în literatura romanistă din România. Astfel, unii autori (e.g., Mihai Vasile Jacotă și Gheorghe Piticari) o plasează în anul 19 d.Cr., op. cit., p. 172) iar alții (e.g. Vl. Hanga și reprezentanții școlii de la Cluj-Napoca) o leagă de anul 61 d.Cr., op. cit., p. 16). În ceea ce ne privește, susținem concepția școlii ieșene, dat fiind și proximitatea în timp a acestei legiferări de problematica socială creată de fenomenul major al eliberărilor masive din sclavie, problematică ce l-a determinat pe Octavianus Augustus, la cumpăna dintre milenii, să ceară legiferarea unor condiții restrictive; în acest sens, legile Fufia Caninia (care limita la 100 și în baza unui algoritm bazat pe teoria proporționalității numărul sclavilor posibil a fi eliberați prin testament) și Aelia Sentia (care, cu excepții exprese, stabilea la 20 de ani vârsta minimă a proprietarului eliberator de sclavi, la 30 de ani vârsta sclavului eliberat și care prohibea *fraus creditorum* prin vânzările de sclavi) au și fost adoptate în anii 2 î.Cr., respectiv, 4 d.Cr.

³⁵ *Digestorum seu Pandectarum, Liber XL, Titulus octavus, §2: Servo quem pro derelicto dominus ob gravem infirmitatem habuit, ex edicto divi Claudii, competit libertas*, apud Dan Oancea, *Drept roman*, Casa de editură și presă „Șansa” S.R.L., București, 1998, p. 117.

- împăratul Nero, urmașul lui Claudius, a dispus, prin edict, ca plângerile (*querellae*) sclavilor având ca obiect abuzurile grave ale stăpânilor față de ei să fie cercetate, pe cale administrativă, de *praefectus Urbi*;

- sub sancțiunea patrimonială a confiscării unei jumătăți din avere, împăratul Domitianus a interzis castrarea sclavilor;

- mai târziu, Marcus Aelius Hadrianus a asprit pedeapsa pentru stăpânii vinovați de castrarea sclavilor statuând confiscarea întregii lor averi;

- în sfârșit, pentru a ne apropia de epoca lui Florentinus, împăratul Antoninus Pius sancționează aspru, prin constituțiune imperială, uciderea sclavului de către stăpân considerându-l omucid; în cea mai bună circumstanță o considera prodigialitate și, precum prodigului îi era interzis abuzul de drept pe seama propriei averi (conform regulii gaiane), și stăpânului îi era interzis a-l relua, răscumpăra pe sclavul ce fusese constrâns a-l vinde ca sancțiune pentru uciderea altuia sau maltratarea respectivului sclav; redăm aici, pentru caracterul elocvent al regulii gaiane (*male enim nostro jure uti non debemus*), un text edificator:

„Astăzi însă, nici unui cetățean roman și nimănui altuia din cei ce se află sub cărmuirea poporului roman nu-i este permis să trateze cu cruzime și fără motiv pe sclavii săi; căci, potrivit unei constituțiuni a preaslăvitului împărat Antoninus Pius, acela care-și ucide fără motiv sclavul este dator să răspundă întocmai ca acela care a ucis pe sclavul altuia. Dar chiar exagerata asprime a stăpânilor este reprimată prin constituțiunea aceluiași împărat; fiind, în adevăr, consultat de unii guvernatori ai provinciilor în legătură cu sclavii care își găsesc refugiul în templele zeilor sau azil la statuia împăraților, acesta a prescris că, dacă cruzimea stăpânilor se va dovedi excesivă, aceia să fie constrânși a-și vinde sclavii. Și bine s-a procedat în ambele cazuri, fiindcă există o regulă, anume aceea că nu trebuia să ne folosim abuziv de dreptul nostru, așa cum, pentru același motiv, le-a fost interzisă și prodigiilor administrarea bunurilor lor”³⁶.

Epoca Clasică romană a adus cu sine o altă noutate în planul nomotetic relativ la sclav și la actele sale juridice, încheiate *ex persona domini* (în numele și în interesul stăpânului) sau în nume și interes proprii.³⁷ Dacă, în Epoca Veche, funcționa principiul neînrautățirii situației stăpânului prin actele încheiate de sclav (*Melior per servos conditio nostra fieri potest, deterior fieri non potest*)³⁸, în cea clasică, grație dezvoltării contractelor sinalagmatice, acest principiu este limitat. Practic, într-o bună măsură, în cadrul actelor juridice încheiate *ex persona domini*, sclavii se substituie stăpânilor în puterea de decizie, iar formula *vox servi tamquam vox domini* dobândește substanță, nu doar formă, mai ales în plină perioadă florentină, când i se recunoaște sclavului, într-o manieră circumstanțială, *libera administratio peculii*.

Tot în Epoca Clasică, pe calea reformelor pretoriene edictale, sclavii dobândesc, precum fiii de familie, capacitatea de-a avea și-a dezvolta peculii (*quasi patrimonii*), pe seama cărora să poată încheia operațiuni juridice cu membrii *domus*-ului, dar și cu terțele persoane. Raporturile juridice tot mai complexe încheiate de sclav, stăpân și terți au determinat, de altfel, apariția unor acțiuni pretoriene importante, precum: *actio de in rem verso*, *institoria*, *exercitoria*, *quod jussus*.

Măsura benefică a relaxării interdicției personalității cu privire la sclav ne este, însă, oferită de reformele pretoriene clasice în câmpul pactelor sancționate ale acestuia, încheiate în nume și interes proprii. Aceste pacte dobândesc sancțiuni specifice, diferite de aceea unică, de *jus naturale*, din Epoca Veche care le governa *ne varietur* și care consta în *soluti redemptio* (obligăția,

³⁶ Gaius, *Institutiones, Liber primus, Titulus LIII*, Trad. A. N. Popescu, *Gaius - Instituțiunile*, Editura Academiei, București, 1982, p. 78.

³⁷ Pentru distincții, a se vedea M. Jacotă, „Les pactes de l'esclave en son nom propre”, în *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, Seria a III-a, Vol. XIII, Paris, 1966, p. 205.

³⁸ În acest sens, a se vedea Ștefan Cocos, *Drept roman*, Ed. Lumina Lex, București, 1997, p. 95.

odată plătită, nu mai poate fi restituită).³⁹ Avem în vedere, *exempli gratia*:

- pactul de răscumpărare din sclavie de către terțul *redemptor* (*redemptio suis nummis*);
- pactul de libertate încheiat cu propriul stăpân (*pactio pro libertate*);
- pactul prin care se micșorează datoria sclavului față de creditorii succesiunii (*pactum ut minus solvatur*).

Juriscunsultul Marcellus, contemporan cu Florentinus, nu-i recunoaște vreun efect pactului de iertare de datorie intervenit între stăpânul eliberator și sclavul eliberat (*pactum de non petendo*), revenindu-i lui Justinian această tardivă reformă.⁴⁰

Ilustrativă pentru regimul juridic ce guverna situația sclavilor în Epoca Clasică romană era instituția eliberării din sclavie, dar, în secolul al II-lea d.Cr., secolul lui Florentinus, Tertulian menționează și „căsătoria” (*contubernum*) sclavilor. *Manumissio* cunoștea două mari moduri: prin forța dispozițiilor imperative ale normelor juridice, independent de voința stăpânilor, respectiv, urmare voinței exclusive a acestora din urmă. Din prima categorie făceau parte modalități distincte, precum:

- beneficiul lui *jus postliminii* (în favoarea prizonierului de război întors de la inamic);
- beneficiul „prescripției achizitive” definitive a stării de libertate după 30 de ani de reputată stare de libertate;
- beneficiul clauzei de non-prostituare; cumpărătorul care încălca angajamentul asumat prin contract și-l prostitua pe sclavul cumpărat, pierdea, ipso facto, dreptul de proprietate asupra acestuia;
- beneficiul înrolării în armata romană sau în ordinele religioase;
- beneficiul răscumpărării sclavului în vederea eliberării lui;
- beneficiul (inclusiv al cetățeniei romane) din *Lex Petronia*, adoptată sub Octavianus Augustus, în favoarea celui bătrân, bolnav sau infirm, abandonat de stăpân pe insula lui Esculap.

A doua categorie, prin voința stăpânului, cuprindea următoarele modalități prevăzute de *jus Quiritium*: *per vindicta* (printr-un proces fictiv declanșat de un *adsertor libertatis*), cu ocazia recensământului (*censu*) și prin forța testamentului (*testamento*). La acestea, cu diferențele induse de incidența legilor *Fufia Caninia*, *Aelia Sentia* și *Junia Norbana* (adoptate din cauza amplorii căpătate de fenomenul eliberării din sclavie în timpul domniei lui Octavianus Augustus, în plină Epocă Clasică), se adaugă modalitățile pretoriene, neformaliste, precum: *inter amicos*, *per epistolam*, *convivii adhibitionem* sau *post mensam*. Chiar dacă într-o grilă profund paternalistă, era considerată a fi frumoasă fapta eliberării din sclavie; fatalul destin servil era astfel învins prin generozitatea stăpânilor. Aceasta este concepția ce-a pătruns, cel puțin, în mediile intelectuale romane la Epoca Clasică. Prin gura lui Trimalchio, personajul lui Petronius în *Satyricon*, o întâlnim exprimată ca atare: „Prietenilor, ..., și sclavii sunt oameni: au supt același lapte ca și noi, chiar dacă i-a copleșit o soartă rea. Înainte de-a mă prăpădi eu, și chiar în curând, or să guste din apa libertății. Ce mai încoace și încolo, îi eliberez pe toți prin testamentul meu”.⁴¹

2. O perspectivă sociologică

³⁹ Pentru aprofundare, a se vedea M. Jacotă, *Drept privat roman. Jus personarum-jus rerum*, Univ. „Al. I. Cuza” Iași, Facultatea de Drept, 1977, p. 30.

⁴⁰ În acest sens, a se vedea Valerius M. Ciucă, *Leții de drept roman*, Vol. I, Ed. Polirom, Iași, 1998, p. 158.

⁴¹ Gaius Petronius Arbiter, *Satyricon*, Traducere, prefață și note de Eugen Cizek, Ed. Hyperion, Chișinău, 1991, p. 127. În același sens, a se vedea și Ph. Aries, G. Duby, op.cit., p. 71.

Fiind considerat ființă omenească, sclavul se bucura de un tratament independent de prescripțiunile normelor juridice.

La începutul Epocii Vechi, sclavii, puțini la număr în raport cu oamenii liberi, erau valoroși în cadrul patrimoniului stăpânului. Pe cale de consecință, abuzurile îndreptate împotriva vieții și integrității lor corporale erau rare. Cei liberi lucrau alături de ei, asumându-și muncile grele. Muncile ușoare, domestice, le erau rezervate sclavilor, fiilor de familie și femeilor.

Paradoxal, odată cu relaxarea situației juridice a sclavilor, abuzurile stăpânilor s-au întesit. Cauza rezidă în creșterea exponențială a numărului de sclavi, mai cu seamă după războaiele punico și după începerea procesului de extindere teritorială a Romei în Peninsula Italiei și în afara acesteia. „Ești ieftin ca un sard”, expresie curentă după cucerirea Sardiniei este ilustrativă pentru acest nou spirit de nepăsare față de situația *de facto* a sclavilor din Epoca Clasică (ce devenise epocă sclavagistă propriu-zisă).

În agricultura romană a secolului I d.Cr., a apărut o optimă alternativă la modul sclavagist de producție. Această alternativă anunță, într-o incipientă formă, viitoarea organizare feudală a societății. Este vorba de colonat. Colonii și familiile lor închiriau de la proprietari sau de la fermierii generali (*conductores*) terenuri (*locatio-conductio*) iar prețul închirierii (*pretium locati, reditus*) era achitat după vinderea recoltei. Arendarea marilor latifundii a fost determinată de scăderea constantă a populației în mediul rural și de nevoia exploatării eficiente a terenurilor. Mulți dintre cei învinși în războaiele regulate ale Romei erau transformați în coloni și nu în sclavi. Mulți proletari, pentru asigurarea subzistenței familiale își încercau astfel norocul. Mai cu seamă marile provincii africane și asiatice au cunoscut această incipientă organizare de tip feudal, una care va fi sancționată juridic prin constituțiuni imperiale la începutul Dominatului.

De remarcat este că, în timp, unii dintre arendașii liberi deveneau *servi terrae* datorită „pe de o parte, imposibilității de plată a prețului folosinței, ceea ce a determinat modificarea naturii prețului - numai din bani la început, în bani și produse și, mai târziu, numai în produse - și, pe de altă parte, datorită puternicei crize economice și financiare pe care imperiul a început a o traversa odată cu Dominatul”.⁴²

3. Perspectiva antropologiei juridice

Munca sclavilor era respectată. Roma nu a cunoscut excesiva mentalitate ateniană⁴³ care trata du dispreț munca și mai ales cu repulsie munca fizică. Ocupațiile burgheze (comerțul, activitățile bancare, meșteșugăritul, predarea artelor frumoase etc.) erau rareori socotite, cu aristocrată trufie, munci inferioare rezervate păturii servile și peregrinilor, dar disprețul privea activitățile în sine, nu și indivizii care le prestau din necesitate economică. Utilitarismul roman este evident și în această privință: prin sclav era economisit timpul care, în compensație, era cheltuit în investiții de lene mediativă și politică. Peste secole, Unamuno avea să rezume această teză antropologică într-o formulă definițională pentru însuși conceptul de „civilizație”:

⁴² Valerius M. Ciucă, op. cit., vol. I, pp. 165-166, apud M. Jacotă, *Contribuții la studiul crizei generale a sistemului sclavagist în Imperiul Roman*, Studii Clasice, Ed. Academiei, București, 1963, pp. 193 sqq.

⁴³ După Xenofon, „Artele inferioare, numite arte mecanice ... au o faimă proastă în rândul comunităților civilizate, și nu fără temei, dacă ținem seama că aceste lucrări distrug sănătatea tuturor celor care le practică, muncitori și supraveghetori, siliți să rămână în poziția șezând, să biruie întunericul sau chiar să trudească toată ziua dinaintea unui cuptor încins. O dată cu vlăguirea trupului se istovește și sufletul, deoarece, date fiind numeroasele solicitări pe care le presupun aceste arte inferioare, timpul nu le lasă oamenilor nici un răgaz pe care să-l închine prieteniei sau statului.” În acest sens, a se vedea Glotz, *Ancient Greece at Work*, p. 160, apud Will Durant, vol. II, op.cit., p. 57.

„Civilizația a început în ziua în care un om, supunându-l pe altul și obligându-l să muncească pentru amândoi, a putut să-și facă timp pentru a contempla lumea și să-l oblige pe cel supus la munci de lux. Sclavia a fost ceea ce a permis lui Platon să speculeze asupra republicii ideale, iar războiul, cel care a adus sclavia. Nu fără rost Atena este zeița războiului și a științei.”⁴⁴

După Gadamer, etosul libertății este propriu oricărei ființe (nu doar stăpânilor de sclavi) iar bazele antropologice ale libertății se află în autoritate și în recunoașterea ei ca atare, precum și în conștiința asumată a morții.⁴⁵

Chiar dacă reificarea *de jure* a sclavului în cadrul modului de producție sclavagist era un fapt notoriu, în fapt, oamenii liberi îl respectau pe acesta ca pe orice ființă umană diferențiată. Unii dintre sclavi atrăgeau chiar respectul comunității datorită calităților lor fizice și intelectuale sau datorită talentelor deosebite care le scoteau în evidență personalitatea, sau, și mai frecvent, datorită succesului lor în afaceri, succes de care erau atât de cointeresați stăpânii. De fapt, acceptă mulți antropologi și juriști, „o primă dată esențială este marea eterogenitate ce caracterizează universul sclavilor”⁴⁶. Mulți medici, profesori, directori de bănci sau conducători de comerț maritim ori terestru, antreprenori și artiști, gânditori (e.g., Esop sau Gaius), vestiți scriitori (e.g. Livius Andronicus și istovitoru-i învârtit de râșniță), chiar și oșteni, proveneau din rândurile sclavilor din *familia urbana*. Din *familia rustica*, însă, de o anumită autonomie se bucurau doar păstorii. Unii cărturari cred că, având în vedere prenumele, chiar regele Servius Tullius ar fi avut în realitate o mamă sclavă și nu pe Tanaquilla, soția lui Lucius Tarquinius ce fusese ales, ca prim rege din dinastia etruscă sub numele Priscus.⁴⁷ Să nu uităm, apoi, imensa putere executivă creată prin intermediul sclavilor de către împărații romani în epoca Principatului pentru a o contracara și controla pe aceea a aristocraților, a senatorilor considerați inamici naturali ai palatului imperial. Vespasianus și-a câștigat postul de comandant al Legiunii a II-a *Augusta*, cu baza în Germania, tocmai datorită influenței și protecției obținute din partea unui astfel de sclav, Narcis, la curtea lui Calligula. Poate părea greu de conceput astăzi că influența unor sclavi sau chiar a unor sclave, amante ale potențailor, reprezentau condiții favorabile de parvenire pentru cei liberi și „protejați” de aceștia. La fel de greu de conceput este puterea executivă, administrativă, enormă pe care o dobândiseră libertii aflați în diferite funcțiuni executive, ministeriale, pe lângă palatul imperial.

Sub raport antropologic, sclavul era privit ca o ființă omenească productivă (uneori fiind mai bogat și mai influent decât mulți dintre oamenii liberi) iar sclavia antică, prin prisma profitului, apare în concepția unor gânditori ca o „stranie relație juridică, determinând simțăminte banale de dependență și autoritate personală, relații afective și puțin anonime”.⁴⁸ A investi în sclavi și moșii devenise, la finele Republicii, o afacere economică asemănătoare cu orice plasament financiar modern.⁴⁹

Ca un comandament moral, omul meritos trebuia să se manifeste cu bunătate față de „umilul prieten” (după Seneca citat de Duby) care era sclavul iar acesta din urmă, acceptându-și destinul, să manifeste condescendență față de stăpân. Romanii nu-i apreciau pe stăpânii răi și pe sclavii ireverențioși. Chiar instituția juridică a eliberării din sclavie era asigurată cu o acțiune a cărei denumire este sugestivă în acest sens: *actio de revocatio in servitatem propter ingratitudinem*

⁴⁴ În acest sens, a se vedea Miguel de Unamuno, *Despre sentimentul tragic al vieții la oameni și la popoare*, Traducere și note de Constantin Moise, Postfață de Dana Diaconu, Institutul European, Iași, 1995, p. 203.

⁴⁵ Hans Georg Gadamer, „Bazele antropologice ale libertății”, în *Elogiul teoriei. Moștenirea Europei*, Traducere de Octavian Nicolae și Val. Panaitescu, Cuvânt înainte de Ștefan Afloroaei, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 191.

⁴⁶ A se vedea, în acest sens, Yvon Thébert, „Sclavul”, în Andreea Giardina (coord.), op.cit., p. 132.

⁴⁷ Indro Montanelli, *Roma. O istorie inedită*, Traducere de George Miciacio, Editura Artemis, București, 1995, p. 36.

⁴⁸ În acest sens, a se vedea Philippe Ariès și Georges Duby, op. cit., vol. I, p. 60.

⁴⁹ A se vedea, în acest sens, Hendrik Willem van Loon, *Istoria omenirii*, În românește de Ion Totoiu, Editura Venus, 1991, p. 94.

(acțiunea de rechemare în sclavie din cauza ingraturității, a nerespectării, de către libert, a obligațiilor născute din *jura patronatus*, din drepturile patronale).

4. Filosofia dreptului și idealul creștin al libertății individului

Din perspectivă filosofică, starea de libertate era considerată, în Roma Epocii Clasice, ca fiind una naturală. Naturalismul sau realismul formal al lui Aristotel (*forma dat esse rei*, forma este natură)⁵⁰ era același vector al gândirii romane clasice, dar sensul era schimbat. Concepția lui Aristotel (din opera sa capitală *Politica*)⁵¹ despre sclavie ca ceva natural era abandonată în favoarea naturalei libertăți umane. O spune clar și Domitius Ulpianus, contemporan cu Florentinus atunci când abordează problema libertății umane din perspectiva filosofică a lui *jus naturale*: *Quod ad jus naturale attinet omnes homines aequales sunt.*⁵² Fiind în acord cu natura noastră, libertatea nu putea fi decât un lucru bun, așa cum bun este orice lucru în acord cu firea noastră, cu natura noastră umană. Mai târziu, Baruch Spinoza avea să ridice la rang de teoremă (t. XXXI) și de corolar această concepție.⁵³ Axioma lui Spinoza⁵⁴ acordă preempțiune puterii, exact cum a procedat Florentinus definind libertatea în confinele forței sau ale legii. În sfârșit, mai mult decât Spinoza, Hegel (care s-a ocupat în mod particular de dreptul natural) avea să sublimeze ideea reciprocității implicate de dreptul personalității (care cu necesitate implică libertatea) chiar și în planul dreptului abstract sau *formal* (nomotetic). Își motivează astfel concepția: „personalitatea conține în genere capacitatea dreptului și formează conceptul și baza, ea însăși abstractă, a dreptului abstract și deci *formal*. Imperativul dreptului este deci: *fii o persoană și respectă pe ceilalți ca persoane.*”⁵⁵ Același Hegel își explică originea societății prin prisma raportului dialectic dintre libertate și sclavie, prima condiție având nevoie de recunoașterea unui arbitru dual - sinele și terții. Libertatea nevalidată de sine și de terți ar fi un non-sens. Valoarea ei absolută se fundamentează pe recunoaștere iar pentru a câștiga această recunoaștere omul trebuie să-și domine instinctele și chiar teama de moarte, după cum, trebuie să obțină acreditarea de stăpân de la ceilalți indivizi.⁵⁶

Sclavia era, în viziunea lui Seneca, un accident de nefast destin individual, o fatalitate căreia nimeni nu-i putea rezista. Iar voința destinului trebuie acceptată cu resemnare stoică. Este unul din comandamentele lui Marcus Aurelius (alt mare contemporan al jurisprudentului Florentinus) alături de primatul rațiunii, al lucidității, de abandonarea patimei, egoismului și a ipocriziei.⁵⁷ „Regula de aur” la creștini, prin vocea evangheliștilor Matei și Luca⁵⁸ în materia

⁵⁰ Aristotel, *Fizica*, 193b 12-13.

⁵¹ Aristotel, *Politica*: „Cine poate să prevadă cu ajutorul gândului, acela este în mod natural stăpân și conducător, iar cel care poate realiza cu ajutorul corpului cele prevăzute este supus și sclav în mod natural”, apud Claudiu Mesaroș, „Despre conceptul de natură în *Politica* lui Aristotel”, în Vasile Muscă, Alexander Baumgarten (coordonatori), *Filosofia politică a lui Aristotel*, Traducerea în limba română a textelor din Aristotel și Sfântul Toma din Aquino: Alexander Baumgarten și Cristina Andrieș, Editura Polirom, Iași, 2002, pp. 223-224.

⁵² *Digestorum seu Pandectarum, Liber L, Titulus XVII, § 32*, apud Vasile Popa, *Sistemul juridic al cetății Roma*, Ediția a II-a, Prefață de Jean Gaudemet și Dumitru Mazilu, Editura Presa Universitară Română, Timișoara, 2001, p. 103.

⁵³ A se vedea, în acest sens, Baruch Spinoza, *Etica demonstrată după metoda geometrică*, Traducere din limba latină: prof. S. Katz, Editura Antet XX Press, București, 1993, p. 158: „Corolar: Deci, nimic nu poate fi bun dacă nu se potrivește cu natura noastră și, de asemenea, orice lucru ne este cu atât mai folositor cu cât se potrivește mai mult cu firea noastră și viceversa.”

⁵⁴ Ibidem, p. 143.

⁵⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Principiile filozofiei dreptului sau elemente de drept natural și de știință a statului*, Traducere de Virgil Bogdan și Constantin Floru, Editura Academiei, București, 1969, pp. 66-67.

⁵⁶ A se vedea, în acest sens, H. G. Gadamer, op.cit., p. 191.

⁵⁷ Marcus Aurelius, op. cit., p. 48: „Gonește orice alt gând, și vei putea aceasta, dacă privești pe fiecare dintre faptele tale, ca pe cea din urmă a vieții tale, cu sânge rece, fără vreo patimă, care să răpească rațiunii supremația ei, fără ipocrizie, fără egoism, și cu resemnare față de voința soartei.”

noastră, aceasta ar fi: „Nu face altora ceea ce nu ai vrea să ți se facă ție însăși” (*Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*), o regulă invocată mai târziu de Thomas Hobbes, în *Leviathan*, în directă legătură cu legea naturală primordială: obținerea păcii sau a conservării ființei (precondiția existențială fiind *bellum omnium contra omnes*) prin derivata renunțare la dominarea totală, cu alte cuvinte, prin a se mulțumi „cu atâta libertate față de alți oameni câtă le-ar acorda ei altora față de ei înșiși”.⁵⁹

Țesătura ontologică a vieții individului era confecționată însă pe canavaua libertății formale. Și sub unghi deontic aspirația libertară trebuia să însuflețească acțiunile oamenilor. Dar, încă o dată, fatalitatea trebuia acceptată ca atare. Așa cum legile *imortales* trebuiau acceptate așa cum erau. Romanii aveau o altă perspectivă asupra dreptului și justiției; dacă se nimerea ca justiția să corespundă dreptului, întâmplarea era fericită; normalitatea, ca filosofie socială, se ascundea, însă, în certitudinile dreptului, ca certitudini ale speciei, nu ale individului, în *nomos*, nu în *theora* și nici în fantasmatiche reverii individuale; are dreptate Ortega y Gasset să afirme inexorabilitatea dreptului roman ca esențială calitate pentru admirabila sa devenire; unii stăpâni erau persuadați de caracterul natural și echitabil al libertății, așa cum era el sublimat de filosofia stoică; dar normele străvechi nu puteau fi obiectul tranzacțiilor legislative în spiritul liber-schimbist de astăzi; romanii aveau repulsie naturală față de capricioasele „fluidități” normative, și de aventurismul experimentalist care pe noi ne fascinează; primatul dreptului, ca garanție a certitudinii, față de idealul justului, ca aspirație, marca înțelepciunea romană.⁶⁰ Ei n-ar fi acceptat teza modernă a libertății individualiste rafinată într-un lung exordiu de către Rudolf Steiner⁶¹.

Influența filosofiei stoice grecești în Roma Epocii Clasice este considerabilă. Cu două secole înainte de afirmarea definițiilor jurisprudentului Florentinus, Cicero glorifica aspirația spre libertate iar stoicismul, după cum am mai afirmat, plasa sclavia în câmpul hazardului, al nefastei întâmplări care guvernează viața, astfel încât nimeni nu este ocolit de virtualitatea aservirii dacă destinul îi este potrivnic. Mai târziu, la Seneca „găsim, probabil, una dintre încercările cele mai elaborate de reflecție asupra nevoii unor noi raporturi între stăpâni și sclavi”.

Tentativele de universalizare a gândirii și moralei stoice sub semnul unei conștiințe civice emergente și al unui psihism egalitar sunt tot mai numeroase. Stoicismul va lăsa creștinismului un teren fertil și o condiție intelectuală propice afirmării ideilor centrate pe echitate și raționalitate. Tema centrală a sclaviei în creștinismul incipient nu va mai fi obediența necondiționată, cât sentimentul datoriei împlinite pe care împăratul filosof Marcus Aurelius (teoreticianul stoicismului, cu care a fost contemporan jurisconsultul Florentinus) îl socotește a fi adevăratul ax filosofic al registrului moral universal. A-ți îndeplini obligațiile provenind din

⁵⁸ Noul Testament, Evanghelia după Matei, 7: 12 și Evanghelia după Luca, 6: 31.

⁵⁹ Thomas Hobbes, *Leviathanul*, Partea I, *Despre om*, 6, Cap. XIV, *Despre prima și despre cea de-a doua lege naturală și despre contracte*, apud Emanuel-Mihail Socaciu (coordonator), *Filosofia politică a lui Thomas Hobbes*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 43.

⁶⁰ În acest sens, a se vedea și Ortega y Gasset, *O interpretare a istoriei universale* (pornind de la Toynbee), Traducere din limba spaniolă de Esdra Alhasid, Ed. Științifică, București, 1999, p. 332: „De aceea omul are nevoie să-și asigure o anumită dimensiune a vieții sale, să știe, măcar, în aceasta, pe ce trebuie să se bazeze, pentru ca din ea să înfrunte cu brio restul problematic. Acesta era Dreptul pentru romani. Mulțumită acestei siguranțe a Dreptului său, cetățeanul Romei se putea sprijini pe el cu încredere, se putea menține ferm și, simțindu-se ocrotit, liniștit, pentru a spune astfel, în ariergarda sa, se putea ocupa netulburat, fără teamă și nevroză, de comportamentul său ca un om demn pentru a-și duce cinstit viața personală și cu seriozitate și a-și forma un caracter integru și energic.”

⁶¹ În acest sens, a se vedea Rudolf Steiner, *Filosofia libertății. Elemente fundamentale ale unei concepții moderne despre lume*, Traducere de C. Oarcea și I. Ionașiu, Editura Princeps, Iași, 1993, p. 179: „Omul poate fi considerat ca un spirit liber în cadrul unei comunități omenești, numai în măsura în care s-a eliberat (...) de caracterele de specie. Nici un om nu este în întregime specie, nici unul nu este cu totul individualitate. Dar, treptat, treptat, fiecare om îndepărtează din ființa sa o parte, mai mare sau mai mică, din caracterele de specie ale vieții sale animalice și din constrângerile pe care legile autorităților omenești le exercită asupra sa.”

statutul social (fie el superior ori inferior) dă măsura capacității tale de-a-ți asuma condiția de om integru. Slavul putea fi conceput ca om integru, a cărei viață putea fi complexă și dinamică precum aceea a unui om liber sub deviza „*Servi sunt. Immo homines*”. Sub aspect filosofic, dreptul sclavagist roman fără să fi devenit unul fundamental antropocentrist, era în plin proces de părăsire a palisadelor vechi, grecești, din jurul conceptului fundamental de „polis” unde „individul se pierduse, oarecum, în ansamblul națiunii, cetățeanul în ansamblul cetății”.⁶² Pe temelia datorilor, însă, ideea centrală, exprimată de însuși Marcus Aurelius, aceasta era: menirea naturală a indivizilor este aceea de-a năzui și-a acționa spre binele colectivității⁶³ alături de aceea de a face binele în orice împrejurare, fără a aștepta vreo recompensă sau recunoștință din partea altora și, mai cu seamă, din partea celor „nerușinați”⁶⁴.

Jus naturale

Această mișcare, dinspre resursele și nevoile *civitas* spre cele *hominis*, a presupus rafinarea stoicismului practic roman și asimilarea nucleului dur al gândirii creștine ce face din Fiul Omului portdrapelul ideii de om ca centru relațional al universului. Toate celelalte măsuri liberale *avant la lettre* în planul dreptului privat roman (cu exagerarea frecventă a conceptului individualist de *voluntas* și a aceluia anti-formalist de *bona fides*, cu încurajarea extrapolării tezei familiale *officium pietatis erga proximos* și cu asiduitatea urmării idealului *aequitas*) apar, în această nouă lumină timid antropocentristă ca fiind perfect naturale. Vor fi descoperit romanii că forța contractului este mai mare decât aceea a aservirii? Vor fi observat că responsabilitatea este mai productivă decât temerea, fapt descoperit pe calea deschisă de comportamentul libertților și apoi al colonilor?

Creștinismul nu mai grăia *in sotto voce* în Roma celui de-al III-lea secol d.Cr. Impregnația egalitară și justițiară a ideilor sale în țesătura discursurilor publice și în continuarea idealurilor stoice nu mai putea fi ignorată. În scrisoarea 47 către Lucilius (integral consacrată problemei sclaviei), Seneca este tranșant: *Servus est. Sed fortasse liber animo*⁶⁵. Sufletul sclavului rămâne totuși liber. În planul filosofiei practice, al moralei, apar consecințe benefice: familiile servile nu mai sunt destrămate abuziv, doar în funcție de interesele pecuniare ale stăpânilor iar la moartea lor tot mai mulți sclavi se bucură de funeralii organizate, după firea lucrurilor, de către stăpânii care astfel probează, în spiritul clamat de Seneca, o veritabilă prietenie. A se lua, această din urmă afirmație, *cum grano salis*. Mizeria condiției servile nu și-a cunoscut în Antichitatea romană sfârșitul iar justițiarismul este dintotdeauna și pentru totdeauna doar o *fata morgana*, fiind neștiințific a face ierarhii între sisteme sociale diferite.

SEXTUM OPPONAM ET QUAESTIO

În a șasea treaptă de analiză voi cerceta posibilele obiecțiuni la raționamentul implicat de text pentru a lămuri contradicțiile după metoda dialectică.

1. Teza - *pro auctotitas* -

Libertatea este, spre finele Epocii Clasice romane, consacrată ca o facultate naturală a fiecărui individ iar sclavia este împotriva firii lucrurilor.

⁶² A se vedea, în acest sens, Benjamin Constant, op. cit., p. 6.

⁶³ Marcus Aurelius, op. cit., p. 126.

⁶⁴ Ibidem, p. 129.

⁶⁵ Apud Y. Thébert, op. cit., p. 148.

Concepția exprimată în teză reprezintă consecința logică a sistemului de gândire stoic și creștin pe care Roma l-a acceptat ca pe o trăsătură firească a modului ei de raportare la universalitatea relațiilor inter-umane. Roma se exprima, în spirit public și privat, în numele libertății.

2. Antiteza - *contra auctoritas* -

Libertatea nu este o facultate naturală iar sclavia nu este contra naturii. Diviziunea esențială a oamenilor (*summa divisio personarum*, cum scrie Gaius în *Institutiones*⁶⁶, la mijlocul secolului al II-lea d.Cr.) tocmai aceasta este, între liberi și sclavi iar Domitius Ulpianus, spre finele aceluiași secol, încă asimila, în cuprinsul mai multor texte juridice, fuga sclavilor de pe moșie pierderii animalelor domestice.

Libertatea nu poate fi decât un privilegiu pentru pușinii oameni care merită să fie liberi pentru că, o spune și Cicero, „*libertas* este cel mai înalt dintre bunuri”⁶⁷ iar după un secol și jumătate, Gaius repetă: *Libertas omnibus rebus favorabilior est.*⁶⁸

De ce nu ar fi fost aceasta concepția dominantă la Roma Epocii Clasice, dacă în plin iluminism, un gânditor profund precum Goethe afirma că „Acesta este ultimul cuvânt al înțelepciunii./ Acela doar merită libertatea și viața/ care și le câștigă în fiecare zi”?

Platon și Aristotel în „*Republica*”, respectiv, „*Politica*”, nu-i acordau libertății caracteristici naturale. Oamenii liberi se diferențiază net de sclavi, chiar dacă, acceptă Aristotel, în prima carte a *Politicii*, menirea oricărui om este de-a trăi în cetate, de-a fi *zoon politikon*. Dependența, chiar sub forma sclaviei, este firească. „Nici Dumnezeu însuși nu poate sta împotriva necesității; e vorba aici de necesitatea la care pot fi supuși și zeii”⁶⁹, spune Atenianul (N.B.!, cel mai luminat) din „*Legile*” lui Platon. Pe cale de consecință, am spune împreună cu Platon, nu ne putem imagina organizare socială fără sclavie. Oamenii sunt făcuți să depindă de semenii lor iar cei mai slabi trebuie să trăiască în inferioara condiție de ființe reificate. Omul politic este un om superior care a știut să evite hazardul înrobirii de către un particular, dar trebuie să știe că *cetatea perfectă* a lui Socrate (în „setea acestuia de-a crea omul perfect”) nu-l acceptă decât ca rob. Aceasta este drama lui Socrate, a „neîmpăcării adevărului cu libertatea”⁷⁰. Minte omului superior este întreagă, pe când a sclavului este redusă la jumătate, după credința lui Homer⁷¹ asumată de același Atenian al lui Platon care-l venerază pe „cel mai înțelept dintre poeți”. Sclavul, obiect al unei „posesiuni dificile” are tendințe evidente de comitere de fapte „neorânduite”. El trebuie respectat nu pentru omul egal care zace în el, pentru că nu-i, de fapt, decât un „animal greu de condus”, unul care cu greu admite deosebirea dintre „stăpân și slugă”, ci pentru ca stăpânul să-și asigure auto-protecția. Este inteligent să te porți cu chibzuință cu cel inferior și periculos predispus la răzmeriță și la alte violențe, pentru a nu-i stârni dorința animalică de vendetă și totodată pentru a dovedi celor egali cu tine că te porți purta cu dreptate și misericordie chiar și în situații ce nu sunt de natură a-ți atrage răspunderea juridică.⁷²

⁶⁶ Gaius, *Institutiones, Liber primus, Titulus novus*.

⁶⁷ În acest sens, a se vedea Raymond Bloch, Jean Cousin, *Roma și destinul ei*, Cuvânt înainte de Jean Cousin, Ed. Meridiane, București, 1985, p. 221.

⁶⁸ *Digestorum seu Pandectarum, Liber XL, Titulus XII, De liberi causa, §37.*, apud V. Popa, op. cit., p. 103.

⁶⁹ Platon, *Legile, Cartea a VI-a*, Traducere: E. Bezdechi, Introducere și traducerea Cărții a XIII-a, Șt. Bezdechi, Editura IRI, București, 1995, p. 230.

⁷⁰ A se vedea, în acest sens, Petre Țuțea, *Philosophia perennis*, Editura Icar, Editura Horia Nicolescu, București, 1992, p. 40.

⁷¹ Homer, *Odiseea, Cartea a XVII, vers 332*: „Zeus omniprezent le ia jumătate din minte/Celor ce li se mensește soarta de sclav drept ursită”.

⁷² Platon, op. cit., pp. 189-190.

De ce n-ar fi triumfat aceste concepții ale școlilor neoplatonice și neoaristotelice grecești și la Roma Epocii Clasice?

3. Sinteza - *dicta, sive concordia discordantium, sive conjunctio oppositorum*

Probabil, datorită absenței scepticismului și pesimismului proprii gândirii platoniene, pentru a răspunde, în sinteză, la întrebarea cu care am încheiat antiteza, inteligența romană nu a cunoscut „prăbușirea” în soluții excentrice, în extravaganța și iminența sclaviei perene, soluție „catastrofică”, din clasa celor pe care inteligența europeană capitulară din anii de sfârșit ai secolului al XIX-lea le sintetizau într-un „cult ruinător și decadent”, cum ar spune H. Arendt⁷³, din care lumina rațiunii și libertății individuale era expatriată.

Caracterul servil al oricărei economii fundamentate pe proprietatea individuală este incontestabil. Afirmarea caracterului natural al libertății nu contrazice decât formalismul sclavagismului. Inventarea altui mijloc de determinare socială a fost trenantă dar procesul acesta s-a declanșat în secolul al II-lea d.Cr., odată cu apariția colonatului. Florentinus, mare proprietar de sclavi nu putea face abstracție de ineficiența muncii servile și de productiva muncă angajată prin contract (auto-aservire sau munca celor *servi terrae* în agricultură). Forma și fondul se separă în sclavagism în Epoca Clasică, pentru a se reîntâlni în feudalism și apoi în capitalism și socialism sub alte ipostaze, din ce în ce mai contractualiste. „Animismul” contractualist este o măsură a eficienței acțiunii sociale, nu o garanție a dreptății sociale sau echității. Ca atare, Florentinus a putut surprinde printr-o aparent paradoxală definiție noul interes economic al proprietarilor de sclavi derivând din pragmatism, utilitarism, eficiență și detașarea iconoclastă a acestora de imaginea străveche a sclavului ca *res, animalium vocale, instrumenta vocalia*. Prin asta, se realizează unitatea contrariilor aparente. Puterea exorbitantă a marilor proprietari nu se mai definește doar prin parametrii categoriali și formalști ai bunurilor din conservatoarea *divisio bonorum*. Această metamorfoză nu-i privește doar pe sclavi. Bunuri importante nu mai sunt cele *mancipi* (măgarul, casa, terenul etc.), ca-n Epoca Veche, ci cele *nec Mancipi* (e.g., banii). Bunuri semnificative nu mai sunt cele *corporis* (vile, unelte etc.), ca odinioară, ci cele intangibile și foarte capricioase, volatile (creanțele bunăoară și capitalul transnațional). Chiar și prestigiul personal, faima, celebritatea unui asociat devin deseori, în această nouă alchimie juridică și filosofică, un bun valoros, chiar mai însemnat decât milioanele de sesterți din fondul social al unei *societas universarum fortunarum sive societas totorum bonorum*.⁷⁴

SEPTIMUM QUERAM ET BROCARDUM

Nu este cazul a completa a șaptea treaptă metodologică cu propuneri *de lege ferenda*, dată fiind vechimea textului analizat și caracterul fanat al orânduiri sclavagiste... Cât privește justificările dreptului sancționat de textul în cauză, expunem următoarele argumente în favoarea tezei neinterpolării sale de către compilatorii lui Justinian:

- sclavia devenise, în Epoca Clasică, ineficientă sub raport economic, fapt evident mai cu seamă pentru marii proprietari de sclavi (precum Florentinus) și latifundiari;
- sclavii dobândiseră recunoaștere socială și paliative de personalitate juridică;

⁷³ Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, Traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu, Ed. Humanitas, București, 1994, p. 155.

⁷⁴ Despre acestea, *Digestorum seu Pandectarum, Liber XVII, Titulus secundus, §§16, 17.*

- sclavii afirmaseră, din perspectivă antropologică, calități umane incontestabile (spirit creator, laborios, întreprinzător și inteligență relațională);

- sclavii aveau resurse volitive care, bine puse în operă produceau valori sociale apreciabile;

- mulți proprietari de sclavi erau convinși de spiritul jusnaturalist de echitate sublimat în filosofia stoică; dar formele juridice vechi nu puteau fi schimbate de la o zi la alta; romanii aveau oroare de fluiditățile legislative, de experimentalismul juridic ce reprezintă marca noastră de spirit din nefericire; pentru romani primă dreptul în fața justului iar certitudinea dreptului era mai prețuită decât volatilitatea dreptății;

- numeroși proprietari de sclavi se aflau sub influența ideilor creștine egalitariste;

- Justinian, cu spiritul lui conservator, dar împărat, ar fi avut mai puține interese să considere sclavia ca fiind contra naturii decât Florentinus, tot conservator, ca majoritatea jurisprudenților de influență sabiniană, și totodată mare proprietar de sclavi.

Excepție la caracterul nenatural al sclaviei (recunoscută implicit, nu explicit și astăzi) face „aservirea” aparentă pentru cauze delictuale grave (infrațiuni, cum am spune astăzi, în limbaj penalist). Punițiunile privative de libertate pot fi considerate, precum în Epoca Clasică romană, naturale în raport cu valorile sociale vătămate prin acțiunile antisociale ale autorilor gravelor delikte.

Brocardul analizei noastre acesta este: **libertatea este naturală iar sclavia este un artefax.** Florentinus nu a creat o concepție nouă, doar a reprodus într-o definiție celebră spiritul emergent al epocii sale care nu s-a născut dintr-un impuls altruist și pios, ci din intuiția beneficei expansiuni a „limesurilor” sociale ale responsabilității. Astăzi este un numitor comun al filosofilor să aprecieze că „o persoană este responsabilă moral și legal numai pentru acțiunile voluntare”⁷⁵. Romanii Epocii Clasice, precum noi, modernii, au început să perceapă la justa valoare credința că tirania, despotismul și opresiunea încep prin „atentate asupra dreptului privat, prin violențe față de indivizi”⁷⁶, cum ar spune Rudolf von Ihering și, prin asta, sunt profund ineficiente în planul dezvoltării economice și sociale.

*

* *

⁷⁵ În acest sens, a se vedea Peter K. McInerney, *Introducere în filozofie*, Traducere: N. I. Mariș, Laurențiu Staicu, Editura Lider, București, p. 192.

⁷⁶ A se vedea, în acest sens, Rudolf von Ihering, *Lupta pentru drept*, Traducere și îngrijire ediție, Andrei Florea, Editura All Beck, București, 2002, p. 48.